

"מה בין פיתוח ההליך הרפואי של תרומת ביציות ובין מבנה המשפחה הנורמטיבי ושיח האמהות בישראל?"¹ / אדוה שי

העיסוק בשאלה יעשה בהתכתבות עם מאמרה של אמילי מרטיין - "THE EGG AND THE SPERM: HOW SCIENCE HAS CONSTRUCTED A ROMANCE BASED ON STEREOTYPICAL MALE-FEMALE ROLES"

טענתה העיקרית של מרטיין במאמר, הינה כי הדרך בה מדענים ביולוגיים מתארים את תגליותיהם לגבי הטבע מעוצבת על-ידי התרבות ממנה הם יוצאים. כיוון שהתרבות שלנו היא פטריארכלית ונשענת על דימויים וסטריאוטיפים קבועים, המנציחים את הגדרתה העצמית כגברית, רמה וכובשת, נציגה יגדירו את תוצרי התבוננותיהם המחקריות, באמצעות ביטויים הנשענים על אותם דימויים וסטריאוטיפים. במעגליות אירונית, הדימויים החדשים של ייצוג הטבע, ימשיכו להזין ולקבע בתורם את התפישות שבבסיס החברה והתרבות, שממילא הביאו להגדרתם שלהם (Martin, 1991, p. 500).

מרטיין מדגימה את טענותיה באמצעות ציטוט וניתוח תיאורים מדעיים של תהליך ההפריה האנושי. הסטריאוטיפים הבינאריים במסגרתם הגברי הוא החזק והכובש והנקבה היא הפאסיבית והנכבשת נמהלים במוסכמה הבינארית הבאה בתור, לפיה תהליכים ביולוגיים המתרחשים בגופן של נשים חשובים פחות מאלה המתחוללים אצל גברים, וזאת כנגזרת ישירה של חשיבותן הפחותה של נשים אל מול זו של גברים (שם, עמ' 486). כך למשל, מתוארת הווסת הנשית ככשלון, כתהליך של אובדן ושל מוות, לעומת ייצור הזרע הגברי הנסי כמעט. באופן דומה, בעוד שהטקסטים המדעיים מהללים את ייצור הזרע ההמשכי, הופכת עובדת הולדת האשה כשביציותיה בגופה, דוגמא לבזבזנות וחוסר תוחלת (שם, עמ' 487). מכאן, קובעת מרטיין, קצרה הדרך להכלת הדימויים על איברי הגוף השונים - הזרע מתואר כחזק וזריז, לעומת הביצית הגדולה והפאסיבית, עצמאותו מאפילה על חוסר התנועתיות שלה (שם, עמ' 489).

מאמרה של מרטיין הוא דוגמא מצוינת למאפייני האנתרופולוגיה הפמיניסטית שהוצגו לעיל. הבחירה לנסות ולהרוות את סקרנותה כאנתרופולוגית לגבי האפשרות שתרבות מעצבת את אופני התיאור של ממצאים מדעיים (שם, עמ' 485), באמצעות הצבת שאלה המתמקדת בביטויים של

¹ חיבור זה נכתב במקור במסגרת הקורס לתלמידי תואר שני "אנתרופולוגיה פמיניסטית" בהנחיית דר' עמליה סער, אוניברסיטת חיפה.

יחסי כוח מגדריים, מחברת בין האנתרופולוגיה לפמיניזם. המהלך המבוצע במאמר אופייני לדרך הפעולה של האנתרופולוגיה הפמיניסטית: זיהוי המרכיבים וההיבטים המגדריים של בתופעה תרבותי-חברתית, הצעת "מפתח" מחקרי לזיהוי וקטלוג הסיבות להוצרותם של מרכיבים אלה, והנעה לשינוי באמצעות העלאת שאלות והצעות לשימוש שונה באותם חומרים.

לצורך הנעה זו לשינוי, מרטין מציעה פרשנות אחרת של המציאות בשטח, כשהיא מבצעת "קריאה פמיניסטית" של אותם מהלכים ביולוגיים. היא מציעה לחדול מלהשתמש בתיאורים המדעיים הרווחים ולהפכם שוויוניים יותר בייצוגם: "... Could we speak of two halves of a locket ... matching. And regard the matching itself as the action that initiates the fertilization?" (שם, עמ' 496).

התמקדות זו בפנים שונים של הקונטקסט התרבותי – לשוניים, דתיים, חברתיים ומדעיים, מדגימה את הפירוק המהוקצע לגורמים שמבצעת מרטין בתחום המתאימר להיות אובייקטיבי וחף מהטיות מגדריות. גישתה זו תשמש עבורי להלן כמצע לפיתוח שאלות על הקשר בין התרבות הישראלית לפיתוח ועיצוב תהליך תרומת ביציות.

תרומת ביציות היא הליך רפואי במסגרתו נשאבות מגופה של אשה ביציות לצורך העברתן לגופה של אשה אחרת המבקשת להרות, או לטובת שימוש בהן במסגרת מחקר רפואי. בחברה הישראלית רווחת מוסכמה ידועה, לפיה כמיהתן של נשים ללדת היא צורך טבעי ומהותי, שעל החברה לעשות ככל לאל ידה על מנת למלאו. ישראל היא כיום המדינה המובילה בעולם במימון טיפולי הפריה לנשים². הרתמות זו של הממסד לטובת מי שאינה מצליחה להרות, היא אמירה המשקפת את חשיבותו התרבותית של נושא ההולדה, ואף מהווה בעצמה זרז ועידוד לדפוס נורמטיבי של השתוקקות לילד ולתו התקן החברתי "אמא". באין אפשרות להרחיב בחיבור זה אודות השפעתם המכרעת של הקונטקסט של תחיית של העם היהודי, הציונות והמורכבות הדמוגרפית במדינת ישראל על מציאות מורכבת זו, תדחה ההתבוננות באלה להזדמנות אחרת לטובת התמקדות במספר פנים מצומצם של הנושא.

² ועל כך ר' בהרחבה בכתבה "הפריות בשטח הפקר" מאת דן אבן, שפורסמה השבוע בעתון "הארץ" (הארץ, חלק ב', 13.1.2010).

יאלו השש, שחקרה את מדיניות הילודה בישראל בשנים 1962-1974 ואת הקשרים בין מדיניות זו למין, מעמד ומגדר, קובעת כי " ... בסיועם של ועדת הילודה והמרכז לדמוגרפיה הפכה המומחיות המדעית למצרך הנדרש לכל תחומי החיים ... הקשר בין הידע לשלטון התברר כקשר הפועל לטובת שני הצדדים – מצד אחד אינטרסים פוליטיים יכלו לסגל לעצמם רטוריקה מדעית וכך לשוות יתר סמכות לעמדתם, ומן הצד השני, מומחים שונים יכלו להיבנות באמצעות מחקרים העונים לשאלות שנוסחו על ידי השלטון ולצרכיו " (השש, 2004, עמ' 91). בדוגמה זו יש בכדי לחבר בין מורכבות שיח הילודה והאמהות בישראל, על הקשריו התרבותיים והפוליטיים, לבין הסוגיה המעסיקה את מרטין – השפעת העולם התרבותי על התגליות המדעיות ובפרט השימוש בפיתוח המדעי לצורך קיבוע תפישות חברתיות מסוימות.

תרומת ביציות היא הליך רפואי שפותח בראש ובראשונה על מנת לאפשר לנשים שביציותיהן שלהן אינן ברות הפריה לחוות הריון ואמהות. בעצם פיתוחו של ההליך יש כדי להצביע על התודעה הקולקטיבית הרואה בהריון, גם כאשר לתינוק יש אם ביולוגית אחרת (או לכל הפחות נוספת), את הדרך האידיאלית למימוש הורות. לחידוד אבחנה זו יוזכר כי הורות אחרת, שאינה תוצר של הריון, כמו במקרה של אימוץ, אינה זוכה לייחס זהה מהמדינה ולמימושה נקבעים קריטריונים נוקשים של זוגות הזכאים להתנסות בה דרך אפיקי הממסד הרשמיים.

העיסוק בקשרים בין פיתוח הליך רפואי כלשהו, במקרה זה תרומת ביציות, לבין מבניות החברה העושה בו שימוש, הינו רב-פנים ואפשרויות פיתוח. להלן תודגם אפשרות התייחסות אחת לנושא, בהתאם למודל שמציעה מרטין להתבוננות ברבדים לשוניים וסמנטיים של "מילות מפתח" בתהליך.

בדומה לאופן בו מתוארת הוצאתם של אברים אחרים מגוף האדם, פעולת שאיבת ביציות נקראת בז'רגון הרפואי "קציר ביציות". מילון אבן-שושן מציע ארבעה פירושים למילה "קציר" – שלושה מהם עוסקים בכריתת תבואה בכלי חקלאי בעל להב, בעונת הקציר ובקמה העומדת להיקצר – ולאחריהם מאוזכרת ההטיה: "קציר דמים, הרג רב" (אבן שושן, 2004, עמ' 876). למילה שני הקשרים משמעותיים לענייננו: זוהי פעולה חוזרת ועונתית של קיטום התבואה (הצומחת מן הזרע), או לחלופין כזו הקשורה בהרג ודמים. השימוש במילה "קציר" מדמה את ההליך הרפואי לחלק ממעגל חקלאי עונתי. בהקשר זה מעניין להתייחס אף למשמעויות השכיחות פחות של המילה "עונה" בשפה העברית, כפי שהן מופיעות באותו מילון: " ... 4. זמן מילוי חובת האישות של

הבעל כלפי אשתו... 6. כינוי לזמן של שלושים יום בקרוב אצל אשה, תקופת הווסת" (שם, עמ' 710). הקציר והעונה קשורים שניהם מטיבם בזריעה, צמיחה והולדה. שניהם חלק במעגל חוזר בו הזכר מחויב להשבעת כמיהתה של הנקבה לתת פרי. קציר הביציות, כמו הקציר החקלאי והפריית האשה, הוא פעולה שהגבר מבצע בשדה ובאדמה הנשיים בעונה המתאימה. הטבע הנשי טיבו להתכופף אל מול המגל הגברי, להפוך זמין מדיי עונה בעונה ולאפשר את המשך הפיריון ישירות או באמצעות סיוע לאחרת. קציר הדמים הוא המבטיח את פוריותה והמשך שגשוגה של החברה.

רובד לשוני נוסף שמעניין לבחון באותו הקשר, הוא סוגיית הגדרת ההליך "תרומת ביציות" והשימוש בהגדרה זו גם כאשר המדובר בעסקה כלכלית לכל דבר, במסגרתה קונה אשה אחת מרעותה ביציות לשימושה הפרטי. בהיעדרו של חוק המסדיר את נושא תרומת הביציות בארץ, במציאות הנוכחית הנשים היחידות שיכולות לתרום ביציות הן כאלה העוברות טיפולי הפריה בעצמן. מסיבות שונות, תרומה כזו נדיר שתתאפשר וכיום רב הביקוש על ההיצע. הפתרון היחיד לנשים הזקוקות לביציות של אשה אחרת לשם פוריותן הן, הוא יציאה מגבולות הארץ ורכישת ביציות בארץ זרה. הקונוטציה האלטרואיסטית הנלווית למילה תרומה, מעמעמת מציאות זו, במסגרתה רובן ככולן של "תרומות" הביציות הן נשים עניות, בעוד מי שיכולה להרשות לעצמה לקנות את ביציותיהן היא אישה עשירה, לפחות באופן יחסי. מכאן, שהמדובר במימד לשוני נוסף שבא לשרת את קיבוע אפיונו של ההליך כהכרח מוסרי, כדרכה של החברה להתגייס למען הפרט ולאפשר לה להגשים את מאווייה האישיים. קריאה ביקורתית של טקסט חברתי זה מעלה בהכרח את השאלה האם הצורך הוא אכן זה הנשי האישי, או שמא עסקינן בדרכה של החברה להשתמש בשיח ותהליכים רפואיים לצורך עידודה של האשה להגשמת תפקידיה המסורתיים.